Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Eleştirileri: Türkiye'de Muhalefet Partileri Üzerinden Bir İnceleme

Arş. Gör. Umut Turgut Yıldırım

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2676-7157>

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
Malatya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 28.11.2019

Kabul: 15.02.2020

On-line Yayın: 25.03.2020

Anahtar Kelimeler

Hükümet Sistemleri

Hükümet Sistemi Tartışmaları

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

Türk Siyasal Hayatı

Muhalefet Partileri

Araştırma Makalesi

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39936>

Öz

Hükümet sistemi tartışmaları, Türk siyasal gündeminin uzun dönemdir vazgeçilmez konularındandır. Akademik çevreler, siyasiler, bürokrasi ve toplumun yanında, demokratik yaşamın tabii unsurları olan siyasi partiler de bu tartışmaların öznesini oluşturmaktadır. Hükümet sistemi tartışmalarının günümüzdeki içeriğini belirleyen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş, Türkiye'deki siyasi partilerin propagandalarında önemli yer tutmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, siyasi partilerin Türkiye'de parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş süreci ve sonrasındaki tepkileri/görüşleri/yaklaşımları, hem yeni hükümet sisteminin değerlendirilmesi hem de uygulanabilirliği konularında oldukça önemli belirtiler içermektedir.

Bu düşünceden hareketle çalışmada, hükümet sistemi değişikliğine geliştirdikleri eleştiriler bağlamında Türkiye'deki muhalefet partilerine odaklanılmıştır. Fakat çalışmanın sınırlandırılması sebebiyle, Türk siyasal yaşamının tüm aktif muhalefet partileri kapsama dâhil edilmemiş, parlamentoda temsilcisi bulunan partilerin yaklaşımları incelenmiştir. Bu minvalde, Cumhuriyet Halk Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, İYİ Parti, Saadet Partisi, Halkların Demokratik Partisi (HDP), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Demokrat Parti, Büyük Birlik Partisi (BBP) yaklaşımları incelenen partiler olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda partilerin 2018'de yürürlüğe giren partili cumhurbaşkanlığı sistemi olarak da adlandırılan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne yönelik eleştirileri de çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmadaki temel amaç, muhalefet partilerinin sistem eleştirilerinin yada sistemi destekleyen söylemlerinin odak noktalarının karşılaştırmalı analizle ortaya konulmasıdır. Bu amaçla çalışma, seçilen muhalefet partilerinin söylemlerini, Türkiye'de hükümet sistemi tartışmalarının siyasal gündem haline geldiği 2010 yılından itibaren incelemektedir. Çalışmanın sonucunda ifade edilebilir ki; CHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, HDP, TİP ve Demokrat Parti yürürlüğe giren hükümet sistemini belirli açılardan eleştirirken, MHP ve BBP yeni sistemi belirgin şekilde desteklemiştir. Partilerin eleştirileri, çoğunlukla taraflı cumhurbaşkanı, kuvvetler ayrılığının ihlali ve yeni sistemin Türkiye'ye uyum sorunu üzerinde yoğunlaşırken, karar alma süreçlerindeki tikanlıkların giderilmesi ve istikrarlı yönetim, yeni sistemi destekleyen partilerin temel gerekçelerini oluşturmuştur. Muhalefet partilerinin eleştirilerinin temel söylemler üzerinde benzerlik taşıdığı da ayrıca belirtilmelidir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldırım, U. T. (2020). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin Eleştirileri: Türkiye'de Muhalefet Partileri Üzerinden Bir İnceleme. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 13, Number: 79, Spring, p. 509-524.

Criticis of Presidential Government System: An Invastigation on Opposition Parties in Turkey

Ress. Asst. Umut Turgut Yıldırım

Inonu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Politicial Science
and Public Administration, Malatya – TURKEY

Artcile History

Submitted: 28.11.2019

Accepted: 15.02.2020

Published Online: 25.03.2020

Key Words

Government Systems

Government System Discussions

Presidential Government System

Turkish Political Life

Opposition Parties

Research Article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.39936>

Abstract

Debates on system of government are indispensable issues of Turkish political agenda for a long time. Besides academic circles, politicians, bureaucracy and society, political parties which are natural elements of democratic life are the subject of these discussions. Transition to Presidential Government System determining context of today's debates of system of government have a wide coverage on the political parties' propagandas in Turkey. From this point of view, reactions/opinions/approaches of political parties after transition process of parliamentary system to Presidential Government System and its post contains very important indications both in evaluation of the new government system and its applicability.

Starting from this idea, opposition parties in Turkey were focused in the context of their criticisms to amendments in system of government in study. However, due to limiting the study, not all active opposition parties of the Turkish political life were included in the scope; parties which have representatives in the parliament were analyzed. In this manner, the Republican People's Party, the Nationalist Action Party, the IYI Party, the Felicity Party, the Peoples' Democratic Party (PDP), the Workers' Party of Turkey (WPT), Democrat Party and the Grand Unity Party (GUP) were specified as parties which their approaches were examined. In this context, critics of parties to the Presidential Government System, also called the party presidential system that came into force in 2018 constitutes the subject of the study. The main purpose of study is to reveal the focal points of the opposition parties' system criticisms or discourses that support the system with comparative analysis. For this purpose, the study examines the discourses/manifestations of the selected opposition parties from 2010 that system of government discussions has been became political agenda. It can be stated that while RPP, IYI Party, Felicity Party, PDP, WPT and Democrat Party criticized the effectuated government system in certain aspects, NAP and GUP did not opposite the new system significantly as a results of study. While parties' criticism mostly concentrated on partial president, violation of separation of power and compliance problem of new system to Turkey, eliminating the deadlocks in the decision-making processes and stable government have been the main reasons for the parties supporting the new system. It should be noted that criticism of opposition parties are similar to main discourses.

GİRİŞ

Hükümet sistemi, devletin temel erklerinden yürütme, yasama ve yargının işlev ve işleyişleriyle ilgili düzenlemeleri ve bu erklerin siyasal sistem içindeki konumlarını belirleyen bütüncül mekanizma olarak tanımlanabilir (Şahin, 2014: 31). Bu anlamıyla, devletin temel erklerinin birbirleriyle olan ilişkisi, hükümet sistemi biçimlerini de oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kuvvetler ayrılığı prensibi çerçevesinde hükümet sistemleri; kuvvetlerin birbirinden tamamen bağımsız olduğu ya da ayrımın açık şekilde belirginleştiği başkanlık sistemi; kuvvetlerin arasında yumuşak ayrımın söz konusu olduğu parlamenter sistem; bu iki sistemin özelliklerini kısmen de olsa birlikte barındıran yarı-başkanlık sistemi olarak üçe ayrılmaktadır (Kılınç, 2016: 450-451). Başkanlık sisteminde, yürütme ve yasama organları birbirinden bağımsız şekilde var olurlar. Tek başlı yürütmenin sahibi başkan, halk tarafından doğrudan seçilir. Siyasi bakımdan güçlü yetkilerle donatılan yürütmeyle beraber yasama kanadında halk tarafından seçilen parlamento bulunmaktadır (Karatepe, 2013: 225). Buna karşılık parlamenter sistemlerde yürütme, yasamanın içinden çıkmakta ve cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından temsil edilmektedir. Yasama ve yürütme güçlerinin iç içe geçtiği bu sistemde bakanlar kurulu meclise karşı sorumlu iken, cumhurbaşkanı yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturmaktadır (Kutlu ve Göksel, 2014: 212). Yarı-başkanlık sistemi ise cumhurbaşkanının halkoyuyla seçilmesini gerekli kılmaktadır. Bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanından oluşan çift başlı yürütmenin parlamentoya karşı sorumlu tarafı da bakanlar kuruludur (Parlak ve Caner, 2005: 7).

Hükümet sistemlerini konu alan siyasal ve toplumsal tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren Türk siyasetinin önemli hususları arasındadır. Hangi sistemin Türkiye'ye daha uygun olduğu ve hükümet sistemlerinin ülkede uygulanabilirliği tartışılan konuların başında gelmektedir. Özellikle mutlak monarşiden, önce meşruti monarşiye daha sonra da cumhuriyete geçiş sürecinde kapsamı giderek genişleyen hükümet sistemi tartışmaları, günümüze kadar güncelliğini yitirmiş değildir. Bununla birlikte, Osmanlı'da tartışmaların merkezinde padişah ve siyasal/bürokratik gruplar yer alırken cumhuriyetten sonra ve özellikle çok partili hayata geçişle, siyasal partiler sistem tartışmalarında birincil özne konumuna gelmiştir. Nitekim demokratik yönetim biçiminin benimsendiği ülkelerde siyasal partilerin ülke siyasetinde asli aktör olduğu dikkate alınırsa, hükümet sistemi tartışmalarının da siyasal partiler düzleminde gerçekleşeceği rahatlıkla öngörülebilir. Bu bağlamda, Türkiye'de de siyasal partilerin, liderlerin ve siyasilerin geçmişten günümüze hükümet sistemi tartışmalarının yürütücüsü ve belirleyicisi olduğu ifade edilebilir. Yürütücü ve belirleyici konumlarıyla da siyasal partilerin, programları çerçevesinde (*ideoloji, lider, amaç vb. dâhildir*) hükümet sistemi tartışmalarına katıldığı ve söylem/politika geliştirdiği de deneyimlenen bir durumdur.

Yukarıdaki bağlam doğrultusunda bu çalışma, Türkiye'de 2017 anayasa değişikliği referandumuyla kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne (CHS) yönelik eleştirileri muhalefet partileri üzerinden incelemeye odaklanmıştır. Analizi yapılan muhalefet partileri, parlamentoda milletvekili bulunan partilerle sınırlıdır. Muhalefet partilerinin tutumlarının ideolojik ve konjonktürel refleksler taşıdığı ifade edilebilir. Öte yandan partilerin çoğunluğu yeni sisteme muhalif tavır takınmış, söylemlerini de benzer noktalar üzerinden oluşturmuştur.

1. Türkiye'de Hükümet Sistemlerinin Tarihine Kısa Bir Değini

Osmanlı'da 19. yüzyılda başlayan hükümet sistemi tartışmaları, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra günümüze kadar sürmüş ve hala da devam etmektedir. Önceleri, tartışmalar kuvvetler ayrılığı mı birliği mi sorusu üzerinden yürüse de zamanla kuvvetler ayrılığı sonrakine üstün gelmiştir. Zira bu süreci, hükümet sisteminin mutlak monarşiden meşruti monarşiye daha sonra da cumhuriyete geçişi izlemiştir. Bu değişimin her birinin yeni anayasalar yapılmasıyla gerçekleşmesi, konunun tarihsel bağlamını da Türkiye'deki anayasal hareketlerle açıklamayı gerektirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, 19.yy'ın sonlarına doğru Genç Osmanlıların siyasal ve toplumsal

etkisiyle 1876 Anayasası'nı kabul etmiş ve mutlak monarşiden parlamenter monarşiye geçmiştir. I. Meşrutiyet dönemi olarak da bilinen bu dönemde, çift yapıli meclis (*Meclis-i Umumi*) yasama organı olarak belirirken, sultan ve bakanlar kurulu (*Heyet- Vükela*) yürütmenin sahipleri olarak tanımlanmıştır. Fakat 1877'de II. Abdülhamit'in meclisi feshetmesiyle parlamenter monarşinin uygulanması ileri bir tarihe ertelenmiştir. 1908'de İttihat ve Terakki grubunun nüfuzu altında 1876 Anayasası tekrar yürürlüğe girmiş ve II. Meşrutiyet dönemi başlamıştır (Günel, 2009: 24-25). Sonrasında ise I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle hükümet sistemi tartışmaları gündemin gerisinde kalmış, savaşın ertesinde de Cumhuriyet'in ilanıyla tamamen yeni bir hal almıştır.

Öncelikle, hükümet sistemi açısından 1921 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümet şeklini belirleyen ilk belgedir. Bu belgede devletin, yasama ve yürütme yetkilerinin, yasamada toplandığı meclis hükümeti sistemiyle yönetileceği ifade edilmiştir (1921 Anayasası, md.2-3). Bu dönemde yaşanan, saltanatın ve hilafetin kaldırılmasıyla Cumhuriyet'in ilanı yeni bir rejim tesis etmiş ve anayasanın yenilenmesini gerektirmiştir. Meclis tarafından kabul edilen Anayasa 23 Nisan 1924'te yürürlüğe girmiştir. 1924 Anayasası ise parlamenter sistem ile meclis hükümeti sistemi arasında karma bir modeli benimsemiştir. Nitekim meclis yasama ve yürütme gücünü elinde tutmaya devam etmiş, yürütmeyi belirleme ve feshetme yetkisini sürdürmüştür. Bununla birlikte, parlamentarizme uygun olarak yürütme yetkisinin cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından yürütülmesi, milletvekillerinden başbakan atanması, cumhurbaşkanının siyasi sorumsuzluğu ve karşı-imza kuralı gibi araçlar, hükümet sistemine karma niteliğini kazandırmıştır (Çekiç, 2016: 454). Karma hükümet sistemi, 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesine kadar olan dönemde uygulanmıştır.

1946'da çok partili hayata geçişten sonra dramatik değişimlere sahne olan Türk siyasal sistemi, 27 Mayıs 1960'da ordunun yönetime el koymasıyla tekrar yapılandırılmış, 1961 yılında kabul edilen Anayasayla parlamenter hükümet sisteminin kurulması amaçlanmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi parlamenter sistem, hukuki ve siyasal sorumluluğu bulunmayan devlet başkanlığında, yürütme ve yasama arasındaki kuvvetler ayrılığının yumuşak olduğu ve halkın parlamentoya temsilciler seçtiği bir hükümet sistemi olarak tanımlanmaktadır (Teziç, 1987: 415). Yeni anayasayla Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu kurulmuş, çift meclisli yasama düzeni getirilmiştir. Bu düzenin temel amacı Zürcher (2015: 356) tarafından şöyle ifade edilmektedir: Millet meclisini diğer kurumlarla dengelemek suretiyle, 1950-1960 yıllarında iktidarda bulunan Demokrat Parti'nin sahip olduğu gibi bir yürütme tekelinin oluşmasını engellemek. Yasaların iki meclisten de geçtikten sonra yürürlüğe girmesi, Cumhuriyet Senatosu üyelerinin hem cumhurbaşkanının atamasıyla hem de halk tarafından seçilmesi ve anayasal yargının oluşturulması dönemin önemli gelişmeleridir. Son olarak, Cumhuriyet'e geçişle birlikte kuvvetler birliği anlayışını benimseyen Türkiye'nin, 20.yüzyılın ortalarından sonra kuvvetler ayrılığı ilkesini anayasal güvence altına aldığı görülmektedir.

Artan siyasal istikrarsızlık ve toplumsal güvensizlik sonrasında (1970 ile 1980 yılları arasında 12 hükümet değişmiştir) ordu, 12 Eylül 1980 tarihinde yeniden iktidara el koymuştur. Darbeden sonra yürürlüğe konulan 1982 Anayasası da öncülü 1961 Anayasası gibi parlamenter hükümet sistemini Türkiye'nin hükümet biçimi olarak kabul etmiştir. Ancak öncülünden farklı olarak yürütme erkini güçlendiren 1982 Anayasası, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm anlayışına uygun düşen bir sistem geliştirmiştir (Kuzu, 1992: 218-219). Fakat 1982 Anayasası'nın benimsediği parlamenter hükümet sistemi de belirli yönlerden eleştirilmeye devam etmiştir.

Bu süreçte, Türk anayasal düzeninde sırasıyla 1987, 1995, 1999, 2001, 2007 ve 2010 yıllarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Değişikler detaylı incelendiğinde; 2007 yılındaki değişikliğin hükümet sistemi tartışmaları açısından önemi anlaşılmaktadır. Mayıs 2007'de Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in süresi dolmuş, ancak Anayasa Mahkemesinin cumhurbaşkanlığı seçimi esnasında mecliste üye tam sayısının üçte iki oranında vekil bulunmasını gerektiren kararı sonrasında yeni cumhurbaşkanı

seçilememiştir. Bu durumun üzerine, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği yapılmıştır (Gönenç, 2011: 2). Bu bağlamda Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından beş yıllık bir süre için seçilme yeniliği, Türkiye’de parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş sürecinde önemli bir eşik olarak anlaşılmaktadır (Yıldız, 2015: 8). 2007 yılındaki değişikliğin, Türkiye’nin hükümet sistemini yarı-başkanlık sistemine yakınlaştırdığı bilinmekle beraber parlamenter sistemden de kopuşun başladığı tarih olarak ifade edilebilir. 2014 yılından sonra giderek daha fazla üstünde durulan başkanlık sistemine geçiş meselesi, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra hazırlanan anayasa değişikliği paketinde somut olarak ele alınmıştır. 16 Nisan 2017 tarihli referandumla halk tarafından da onaylanan değişiklik paketiyle CHS’ye geçiş kesinleşmiş ve bazı maddeler yürürlüğe girmiştir. 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı ve milletvekili genel seçimleri sonrasında da fiili olarak uygulamaya konulmuştur (Turan, 2018: 43). Dolayısıyla Türkiye’nin Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana benimsediği hükümet sistemleri sırasıyla; karma hükümet sistemi, parlamenter sistem, rasyonelleştirilmiş parlamentarizm, başkanlık sisteminin niteliklerini kısmen içinde barındıran parlamentarizm ve CHS olarak sıralanabilir.

2. Türkiye’de Hükümet Sistemi Üzerine Tartışmalar

Türkiye’nin, cumhuriyet tarihinin uzun bir döneminde parlamenter sistemi hükümet sistemi olarak benimsediği bilinmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de yönetime dair yaşanan krizler ve siyasal istikrarsızlıklar, parlamenter sistemin eleştirisine ve başkanlık sistemine geçişe doğru yönelimi de doğurmuştur. 1923’ten günümüze kadar süregelen kamu yönetimine dair reformlar, siyasal alanın dışında bürokratik çevrelerin de ülkenin idari yapısında değişiklik yapma isteğinin uzantısı olarak algılanabilir (Önen ve Kurnaz, 2017: 60). Ancak Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana hükümet sistemi tartışmaları özellikle siyasal alanın temel nesnelerinden biri olagelmıştır.

Türkiye’de başkanlık ve parlamenter sistem tartışmalarının tarihi 1960’lı yıllara kadar götürülebilse de 1980’li yıllar, tartışmaların daha da görünür hale geldiği dönemdir. Ek olarak, koalisyon hükümetleri dönemlerinde parlamenter sistemden vazgeçme ve başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemine geçilmesinin gerekliliği de çoğu kez tartışılmıştır. Nitekim 1970-1980 yılları arasında on üç hükümetin görev yapması, parlamenter sistemin sorgulanmasını daha da arttırmış ve 1980’den sonra başkanlık sistemine geçilmesine yönelik talepler siyasiler tarafından giderek benimsenmeye başlanmıştır (Fırat, 2019: 10). 1960’lı yıllarda başkanlık sistemini öne çıkaran siyasal söylemleriyle dikkat çeken Alparslan Türkeş, Türkiye’nin kendi değerlerine dayanan hükümet sistemi, halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı ve tek başlı yasama ve yürütme organı ile yönetilmesi taraftarıdır (Çolak, 2017: 204-205). Fakat gerek dönemin şartları gerekse yaşanan gelişmeler sonrasında başkanlık sistemi önerileri karşılık bulmamış, 1982’de hazırlanan anayasa, yürütmenin güçlendirildiği parlamenter sistemde karar kılmıştır. Türkiye’nin hükümet sistemine yönelik görüş ve öneriler, 1980’li yılların sonlarına doğru giderek artmaya başlamıştır. Öte yandan, bu tartışmaların daha çok siyasi parti liderleri tarafından siyasal gündeme alındığı da bilinmektedir. Bu bağlamda, Doğru Yol Partisi (DYP) lideri Süleyman Demirel, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği önerisini 1980’li yılların sonlarına doğru meclise sunmuş, ancak DYP liderinin bu adımı, Turgut Özal’ın cumhurbaşkanı olmasını engellemeye yönelik stratejik hamle olarak algılanmış, toplumsal karşılık bulamamıştır (İçener, 2015: 318). DYP liderine ek olarak Turgut Özal da cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye için uygun hükümet sisteminin başkanlık sistemi olduğunu çoğu söyleminde dile getirmiştir. Sonrasında cumhurbaşkanlığı makamına oturan Demirel, Türkiye’nin sosyo-ekonomik ve siyasal problemlerinin çözümü olarak başkanlık sisteminin Türkiye’de kabul edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır (Güler: 2018: 308). Diğer taraftan, Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan da başkanlık sisteminin tesisini Türkiye için elzem görenlerdendir. Erbakan’ın bu yöndeki anlayışı, Milli Nizam

Partisi ve devamındaki partilerin programlarına ve seçim beyannamelerine de sirayet etmiştir.¹ MHP'nin kurucusu ve lideri Alparslan Türkeş de milli bir sistemin, tek başlı yürütme, tek meclisli yasama ve doğrudan halkın seçtiği cumhurbaşkanı ve dolayısıyla güçlü ve hızlı bir siyasal karar alma mekanizması gibi avantajları dile getirerek başkanlık sistemini destekleyenler arasındadır (Çolak ve Uzun, 2017: 206). Bunlarla birlikte, başkanlık sistemini eleştiren görüşler de Türk siyasal hayatında yer edinmiştir. Temelde yasama ve yürütme arasında dengenin sağlanamaması, erklerin birinin diğeri lehine güçlenmesinin önünü açması ve Türkiye'nin sosyo-politik durumunun başkanlık sistemine uymadığı gibi düşüncelerle öne çıkan bu görüşler, siyasi partiler tarafından da destek görmüştür. Örneğin, Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz, başkanlık sistemine karşı çıkanlardandır. Yılmaz'ın eleştirisinin kaynağı, başkanlık sisteminin Türkiye'ye uyum probleminden ileri geldiği ifade edilebilir (Fendoğlu, 2003: 29). Başkanlık sistemini eleştiren bir diğer parti lideri, Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit'tir. *"Atatürk'ün temellerini attığı parlamenter demokrasinin üzerine başkanlık sistemi bina edilemez"* ifadesi, Türkiye'de mevcut parlamenter sistemin devamının uygun olacağını bildirmektedir (Hürriyet, 1998). Görüldüğü üzere siyasi parti ve liderleri tarafından 1990'lı yıllarda üzerine oldukça fazla görüş bildirilen Türkiye'nin hükümet sistemi, yeni yüzyıla girerken gündemi terk etmiştir. Demirel'in görev süresinin bitmesinin ardından cumhurbaşkanı seçilen Ahmet Necdet Sezer, bu tartışmaların da aniden kesilmesine neden olmuştur (Becerren ve Kalağan, 2007: 175).

Hükümet sistemi tartışmalarının tekrar gündeme gelmesinde 2007 yılı, Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Zira cumhurbaşkanlığı süresi dolan Ahmet Necdet Sezer'in yerine seçilecek cumhurbaşkanının seçimi siyasal açıdan önemli bir kriz doğurmuş ve sistemin tıkanmasına sebebiyet vermiştir. Bu kriz, yukarıda da değinildiği üzere, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi meselesini siyasetin gündemi taşımış ve hazırlanan anayasa değişikliğinin kabulü ile Türkiye'de ilk kez cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hükmü yürürlüğe girmiştir (Erat, 2015: 226). Fakat bu dönüşümü sadece 2007 yılında meydana gelen olaylara indirmek de hatadır. Zira 2002 sonrasında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Parti'si (AK Parti) lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın beyanlarında başkanlık sistemi taraftarlığı, başbakanlığının ilk dönemlerinden beri önemli yer tutmaktadır. 2003 yılındaki bir konuşmasında *"Başkanlık ve yarı-başkanlık benim siyasette arzumdur. Olmasını isterim, arzu ederim"* diyerek de bu düşüncesini paylaşmaktadır (Hürriyet, 2003). Erdoğan'ın sonraki yıllarda da başkanlık sistemine geçişi öneren açıklamaları devam etmiştir (Fendoğlu, 2012: 47). Hükümet sistemi üzerine tartışmalar, Recep Tayyip Erdoğan'ın bu yöndeki olumlu açıklamalarıyla gündeme taşınmış ve muhalefet partilerinin de tepki niteliğindeki ifadeleriyle siyasal gündemin önemli bölümünü teşkil etmeye başlamıştır. Açıklamaların yanı sıra, 2012'de AK Parti'nin Anayasa Uzlaşma Komisyonuna verdiği başkanlık sistemi teklifinden sonra özellikle 2014 yılında Erdoğan'ın cumhurbaşkanı seçilme sürecinde temel siyasal tartışmaların merkezinde konumlanan başkanlık sistemi, 7 Haziran 2015 genel seçimlerinin temel ajandasını da oluşturmuştur (Kılınç, 2016: 468; Bayram, 2015: 13-4). 15 Temmuz 2016'daki darbe girişiminden sonra da yeni anayasa ve başkanlık sistemi üzerinden tekrar canlanan siyasal tartışmalar sürerken, 2017 yılına gelindiğinde anayasa değişikliği paketi hazırlanmış, referandum sonucunda kabul edilmiş ve yeni hükümet sistemine geçilmiştir. Yeni hükümet sistemine geçilmesinin temel gerekçeleri olarak da parlamenter sistemin siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkları doğurduğu ve olası tikanıklara cevap veremediği öne sürülmüştür (Gül, Kamalak ve Sallan Gül, 2017: 114).

Özetle, Türkiye'de hükümet sistemi tartışmalarının, öncelikle Türkiye'de parlamenter sistemin daha da özelde parlamentonun işlevini tam olarak yapıp yapamadığı üzerindeki düşünceler etrafında

¹ İfadeler için bkz. *Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük*, md. 16, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/799/197600503.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

şekillendiği ifade edilebilir (Fendoğlu, 2003: 2). Bu bağlamda, parlamenter sistemi eleştiren düşüncelerin belli başlı iddiaları ya da “sistemin sorunları” aşağıdaki gibi sıralanabilir (Turhan, 1993: 51; Kuzu, 2011: 81-91):

1. Yasama ve yürütme arasında karşılıklı feshetme yetkisinin aşırı kullanım tehlikesiyle siyasal istikrarsızlıklara neden olabilme potansiyelini içermesi,
2. Halka karşı siyasal sorumlunun belirsizliği,
3. Seçimlerde çoğunluğun oyunu alan partinin tek parti haline gelmesi,
4. Hükümet istikrarsızlığı, yürütmedeki çift başlılık,
5. Yürütmenin doğrudan halka karşı sorumlu olmaması.

Her ne kadar parlamenter sistemin aksaklıkları yukarıdaki şekliyle sınırlanamasa da genel çerçeve bu minvalde çizilebilir. Zira genellikle, parlamenter sistemlerin genel kabul gören istikrarsız iktidar, güçsüz ya da zayıf hükümet ve düşük nitelikli demokrasi gibi dezavantajlarının siyasal söylemlerde de işlendiği görülmektedir (Gözler, 2010: 613-618).

Öte yandan, başkanlık sistemine yöneltilen eleştirilen toplandığı noktaların, otoriterleşmeyi getireceği, ülkenin bölünmezliğine zarar vereceği ve siyasal-toplumsal kutuplaşmayı arttıracak gibi gerekçelerle temellendirildiği görülmektedir. Ancak başkanlık sistemini savunan görüşlerin temel savunuları da aşağıdaki gibi özetlenebilir (Aslan, 2015: 9, 33-34):

1. Tek başlı yürütmenin yetki/sorumsuzluk problemini çözmesi,
2. Vesayetçi parlamenter sistemden toplum merkezli siyasete geçişi kolaylaştırması,
3. Lider-odaklı siyaseti değil demokratik düzeni güçlendirmesi,
4. Kuvvetler ayrılığı ilkesini güçlendirerek, siyasal krizleri önlemesi.

Başkanlık sisteminin yukarıdaki savunularının, güçlü yürütmeyle siyasal istikrarsızlığın ortadan kaldırılması düşüncesine dayandığı ifade edilebilir. Ayrıca, başkanlık sisteminin getireceği bir takım mekanizmaların tesisiyle de sistem tıkanıklarının önüne geçilmesi öngörülmektedir.

Diğer yandan, Türkiye’nin hükümet sistemine dair sorunlarını hükümet sistemi tartışmalarının üzerine çıkaran yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlara göre Türkiye, hükümet sistemi tercihten değil hukuk devleti ilkesinin tam olarak uygulamaya konulamamasından, siyasal ve toplumsal destekli vesayetçi yapıların etkisinden ve temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınamamasından ötürü siyasal tıkanıklıklarla karşı karşıya kalmaktadır (Efe ve Kotan, 2015: 67). Dolayısıyla çözüm sistem değişikliğinde değil, bu değerlerin derinleştirilmesinden geçmektedir.

3. Türkiye’deki Muhalefet Partilerinin Yeni Hükümet Sistemi Eleştirileri

Önceki bölümde değinildiği gibi, Türkiye’de hükümet sistemi değişimlerine ya da değişim isteklerine siyasal parti ve liderleri tarafından çoğu zaman olumlu/olumsuz tepkiler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin Türkiye’de aktif siyasette yer alan muhalefet partiler tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki tabloda genel hatlarıyla gösterilen muhalefet partilerinin CHS’ye yönelik düşünceleri, alt başlıklar halinde detaylıca incelenmiştir.

Tablo 1: Muhalefet Partilerinin CHS'ye Yönelik Tutumları

<i>Siyasi Partiler</i>	<i>Sisteme Yönelik Yaklaşımı</i>	<i>Eleştirisinin Odağı ve Söylem</i>	<i>Önerisi</i>
CHP	Eleştirel	Tek adam rejimi/anti-demokratik, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, partili cumhurbaşkanlığı sistemi ve ekonomik ve siyasi sorunların kaynağı	Parlamentar sisteme dönüş
MHP	Destekleyici	-	CHS'nin devam etmesi
İYİ Parti	Eleştirel	Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, "aşırı" yetkili idare, ekonomik istikrarsızlığın nedeni	Parlamentar sisteme dönüş
Saadet Partisi	Seçici eleştirel	Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, tarafsız olmayan cumhurbaşkanı, "aşırı" yetkili idare	Tarafsız cumhurbaşkanı olması şartıyla CHS'nin devam etmesi
HDP	Eleştirel	Tek adam/otoriter rejim, insan hakları ihlalleri	Parlamentar demokrasinin de ötesine geçilmesi, radikal/katılımcı demokrasiye geçiş
Demokrat Parti	Eleştirel	Tek adam rejimi, "aşırı" yetkili idare,	Parlamentar sisteme dönüş
BBP	Destekleyici	-	CHS'nin devam etmesi

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tabloya bakıldığında araştırma kapsamına alınan muhalefet partilerinin çoğunun CHS'ye eleştirel yaklaştığı ve her bir siyasal partinin kendine özgü eleştiri kaynağının olmasının yanında, eleştirel partilerin belirli noktalarda benzeştiği ifade edilebilir. Aşağıdaki başlıklardaki partiler temelinde inceleme, Tablo 1'i açıklamakta ve partilerin tutumlarını detaylıca açıklamaktadır.

3.1. Cumhuriyet Halk Partisi

Yeni hükümet sistemi ile ana muhalefet partisi terimi kalkmış olsa da CHP, parlamentoda en yüksek milletvekili sandalyesine sahip ikinci parti konumundadır. Dolayısıyla hükümet sistemi tartışmalarının da önemli aktörlerindendir. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki; CHS'ye yönelik yaklaşımıyla CHP, parlamentar sistemi savunan bir konumdadır. CHP'nin geçmişinde de başkanlık

sistemi Parti'nin liderleri tarafından eleştirilmiştir. Parti lideri Bülent Ecevit ve Deniz Baykal, parlamenter sistemin Türkiye açısından uygun olduğunu çoğu zaman dile getirmiştir. Geçmişle aynı doğrultuda CHP, günümüzde bu tutumunu devam ettirmektedir. Parti, 2011 ve 2015 yıllarındaki seçim beyannamesinde, Türkiye'de özgürlükçü demokrasinin tesisinin parlamenter sistemin güçlendirilmesine bağlamış ve yeni anayasa çalışmalarının da bu doğrultuda gerçekleştirilmesini vurgulamıştır (CHP Seçim Bildirgesi, 2015: 20). Parti'ye göre başkanlık sistemi, 12 Eylül rejiminin, yürütmeyi yasamanın aleyhine güçlendirmesinin daha da ileri seviyeye ulaşmasıdır (CHP Seçim Bildirgesi, 2011: 6). Zira CHP'ye göre, demokratik rejimlerdeki kuvvetler ayrılığının sağlanması, cumhurbaşkanının parlamenter sistemi içindeki anayasal yetki sınırlarını aşmamasına bağlıdır. Sistem tartışmalarının ana gündem haline geldiği 2015 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde CHP, Türkiye'de cumhurbaşkanlığı makamının siyasallaştırıldığını ve anayasal sınırlarının dışına çıktığını ifade ederek tenkit etmektedir. Parti'nin anlayışında cumhurbaşkanlığı, partiler üstü ve tarafsız konumuyla dikkat çekmektedir (CHP Seçim Beyannamesi, 2015: 20-21). Ancak Türkiye'de yürütme organının hukuki sınırlarla çizilen yetkilerini aştığı belirten CHP, cumhurbaşkanının tarafsız niteliğini yitirdiğini ve vatandaşların temsili noktasında kapsayıcılığını kaybettiğini ifade etmiştir (CHP Seçim Bildirgesi, 2018: 19). Beyannameler dikkate alındığında, CHP'nin hükümet sistemlerinden parlamenter sistemi benimsediği, başkanlık sisteminde yürütmenin yasama karşısında hukuk dışı güçlendirildiği argümanı ile reddedildiği görülmektedir. Öte yandan, CHP'nin CHS'ye yönelik eleştirinin kaynağının da cumhurbaşkanının tarafsızlığını zedelemesi ve aşırı yetkilerle donatması nedeniyle demokratik bir sistem olmadığı inancına bağlamak mümkündür. Diğer yandan CHP'ye göre, başkanlık sisteminin önerilmesinin temel referans noktası parlamenter sistemin siyasal tıkanıklıkları doğurduğu anlayışı, Türkiye'deki rejim sorunlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Parti'ye göre siyasal krizlerin temel nedeni, bölünmüş ve kutuplaşmış toplumsal yapı ve siyasal çatışma kültürünün Türk siyasetine hâkim olmasından kaynaklanmaktadır (Milliyet, 2016).

CHP'nin CHS'ye yönelik eleştirilerinin ortak noktası, CHS'nin tek adam rejimini doğurduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal ettiği, hukuku ortadan kaldırdığı yönündeki ifadelere dayandığı belirtilebilir. CHP adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde konuşan Kemal Kılıçdaroğlu, yeni hükümet sistemiyle Türkiye'de meclisin gücünün giderek azaltıldığını, demokratik düzenin gerektirdiği kuvvetler ayrılığı ilkesinin ortadan kalktığını ifade etmektedir. Ayrıca yürütme erkine ilişkin eleştirilerin yanında CHP, yargının da tarafsız niteliğini kaybettiğini, Cumhurbaşkanına yüksek yargı organlarının üyelerini atama yetkisinin verilmesinin yargı bağımsızlığını ihlal ettiği düşüncesindedir (Haberler, 2019). CHP'nin resmi metinlerinde vurgulanan tarafsız cumhurbaşkanı söylemi, partililerin siyasal gündeminde de önemli yer tutmaktadır. Kılıçdaroğlu bir açıklamasında, siyasal parti liderinin aynı zamanda cumhurbaşkanı olamayacağını belirtirken, cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiğini de eklemektedir (Yeniçağ, 2019a). Ayrıca CHS, toplumsal ve ekonomik hayatı da olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle eleştirilmiştir. Zira Kılıçdaroğlu, Türkiye'de enflasyonun ve işsizliğin artmasının ve Türk Lirasının değer kaybının temel nedeninin tek adam rejimi olduğunu vurgulamaktadır (Birgün, 2019). Sonuçta, CHP'nin yeni sisteme yönelik eleştirilerinin parlamentonun güçsüzleşmesi karşısında yürütme organının yetkilerinin genişletilmesi, denetimsiz yürütme organı, kuvvet ayrılığı ilkesinin ihlali, ekonomik kötüleşme ve partili cumhurbaşkanlığı noktalarında yoğunlaştığı ve parti propagandasının bu söylemler üzerinden yürütüldüğü ifade edilebilir.

3.2. Milliyetçi Hareket Partisi

Milliyetçi Hareket Partisi, kurucusu Alparslan Türkeş'in de desteklediği başkanlık sistemini destekler tutum geliştirmiştir. Özellikle de 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi ertesinde, Adalet ve Kalkınma Partisi'yle (AK Parti) seçim ittifakı kararından sonraki süreçte yeni anayasa çalışmalarında AK Parti'yi desteklemiş ve 2017 anayasa değişikliği paketini ve CHS'nin hükümet sistemi olarak kabul

edilmesi yönünde siyasal söylem oluşturmuştur. Dolayısıyla MHP'nin CHS'ye yönelik herhangi bir eleştirisine ne parti metinlerinde ne de partililerin söylemlerinde yer verilmemiştir.

3.3. İYİ Parti

MHP'nin içindeki muhalif hareketin temsilcilerinin çoğunlukta olduğu ancak diğer siyasi geleneklerden de gelen siyasetçilerin kurucu kadrosunda bulunduran İYİ Parti, 25 Ekim 2017 tarihinde Meral Akşener tarafından kurulmuş ve Türk siyasal hayatındaki yerini almıştır. Hükümet sistemi tartışmalarındaki konumu hakkında İYİ Parti'nin programı ve seçim beyannameleri dikkate alındığında; İYİ Parti'nin parlamenter hükümet sistemi taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Parti'nin programında, parlamenter sistemi yaşatmak, Türkiye'de parlamenter sisteme geri dönmek ve kuvvetler ayrılığı prensibini işlevselleştirmek temel amaçlar arasında sayılmaktadır (İYİ Parti Programı: 6-7). 2018'de yayımladığı seçim beyannamesinde de egemenliğin halka ait olduğu parlamenter sistemin yeniden tesis edilmesinin gerektiği belirten İYİ Parti, cumhuriyet ve demokrasinin tek kişinin hükmüne bırakılamayacağı düşüncesindedir. Bu doğrultuda İYİ Parti, iktidara gelirse parlamenter sisteme döneceği hususunda seçmenlere teminat vermektedir. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini kaldıracağını ve yasama ve yürütme arasında kuvvetler ayrılığını tam olarak gerçekleştireceğini de vaatlerine eklemektedir (İYİ Parti Seçim Beyannamesi, 2018: 6, 15). Parti'nin resmi metinlerinde, yeni hükümet sistemindeki cumhurbaşkanının yürütmenin başı olarak devlet idaresinden bizatihi görev alması, temel eleştiri noktası olduğu saptanabilir. Bu doğrultuda, CHS'nin cumhurbaşkanına tanıdığı "güçlü" yetkiler ve sistem değişikliği sonrasında hem fonksiyonel hem de yapısal olarak genişleyen cumhurbaşkanlığı kurumu, İYİ Parti'nin eleştirisine muhatap olmaktadır (İYİ Parti Seçim Beyannamesi, 2018: 23).

Resmi metinlerin yanı sıra İYİ Parti mensuplarının söylemleri de CHS'ye yönelik eleştiride önemli yer tutmaktadır. İYİ Parti Genel Başkan Yardımcı Ümit Özdağ, rejim değişikliği sonrası sistemi tek adam rejimi olarak tanımlarken, ülkenin yönetim krizinin giderek arttırıldığını ileri sürmektedir (Sözcü, 2018). Ayrıca İYİ Parti Sözcü Cihan Paçacı da Türkiye'nin ekonomik krizler yaşamasının temel sebepleri arasında CHS'yi ilk sıraya koymaktadır. Parti'sinin ülke için uygun bulduğu hükümet sistemini de Paçacı, çağın gerekliklerine uygun parlamenter demokrasinin gerekliliğini savunmaktadır (İnternethaber, 2019). Öte yandan Genel Başkan Akşener, CHS'nin toplumsal mutabakata dayanmadığını ve aceleyle hazırlandığını vurgularken, güçlendirilmiş parlamenter demokrasinin Türkiye açısından daha uygun hükümet sistemi olduğunu çoğu açıklamasında yinelemiştir (Yeniçağ, 2019b). Görece yeni bir parti olarak İYİ Parti, CHS'yi açıkça uygun hükümet sistemi olarak görmemektedir. Devlet organları yasama ve yürütmenin sistem değişikliğiyle tek kişinin elinde toplandığı argümanı da eleştirisinin temel dayacağı olarak görülebilir. Kuvvetler ayrılığı ilkesine siyasal programında oldukça önem atfeden İYİ Parti'nin CHS'yi yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek organda toplandığı kuvvetler birliği sistemini tesis ettiği gerekçesiyle eleştirdiğini belirtmek mümkündür.

3.4. Saadet Partisi

Temsilcisi olduğu Milli Görüş ideolojisinin refleksiyle Saadet Partisi'nin başkanlık sistemi taraftarı olduğu öngörülebilir. Ancak Parti'nin CHS'ye yönelik tutumu, genel anlamıyla eleştireldir. Parti'nin 2018 yılında yayımladığı seçim beyannamesinde "*Yeni cumhurbaşkanlığı sistemiyle birlikte Meclis'in yürütme üzerindeki denetim gücü elinden alınmış, yürütmeyi denetlemesi gereken yargı da yürütmenin etkisine girmiştir*" ifadesine yer veren Saadet Partisi, yasama yürütme ve yargı arasındaki iş bölümünün ortadan kalktığı iddiasıyla yeni sistemi eleştirmektedir. Denge/denetleme mekanizmalarının ihlal edildiği gerekçesiyle de Saadet Partisi, parlamentonun siyasal karar alma süreçlerinde etkinliğini yitirdiğini belirtmektedir (Saadet Partisi Seçim Beyannamesi, 2018: 32-33). Hatta Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu, cumhurbaşkanının elinde bulundurduğu meclisi seçime götürme ve yüksek yargı organlarının üyelerinin çoğunu atama yetkisinin, vesayetçi anlayışı yansıttığı kanısındadır

(Sözcü, 2017). Bununla birlikte, CHS'ye yönelttiği eleştirilerin yanında Karamollaoğlu *"Biz prensip itibari ile başkanlık sisteminin karşısında değiliz. Hatta taraftarız anca Başkanlık sistemi kabul edilecekse mutlaka bu başkanlık sisteminde kuvvetler ayrımına uyulması icap eder"* ifadesiyle, Milli Görüş'ün başkanlık sistemine yönelik tavrını da sürdürmüştür (Hürriyet, 2017). Karamollaoğlu'nun ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Saadet Partisi'nin başkanlık sistemine eleştirel konumda olduğu söylenemez. Ancak Türkiye için önerilen CHS'nin yürütme organını *"aşırı"* güçlendirmesi, Parti tarafından eleştirilmektedir. Ek olarak cumhurbaşkanının siyasal parti üyeliğinin düşmemesi de Saadet Partisi'nin anlayışında CHS'nin eleştirildiği diğer husustur (Cumhuriyet, 2019). Bununla birlikte Saadet Partisi'nin yeni hükümet sistemine yönelik tutumunda dikkat çeken nokta, cumhurbaşkanının tarafsız olması kaydıyla yeni hükümet sisteminin devam edebileceğini ifade etmesidir (Doğan Haber Ajansı, 2019). Bu tutumun ideolojik tandanslar taşıdığı daha önce de belirtilmiştir. Bu bağlamda, Saadet Partisi'nin kuvvetler ayrılığı prensibini içselleştirmiş başkanlık sistemine karşı olmadığı, fakat Türkiye'de yürürlükte olan CHS'yi çoğu yönüyle eleştirdiği ifade edilmelidir.

3.5. Halkların Demokratik Partisi

Parlamentoda temsilcisi bulunan bir diğer parti HDP'dir. Parti'nin programında siyasal rejime yönelik ifadeler özetlenirse, HDP temsili demokrasinin temsil kapasitesinden şikayet etmektedir. Parti'ye göre parlamento, demokrasinin uygulanmasında yetersizdir. Halkın tamamıyla karar alma süreçlerine katıldığı, denetleme mekanizmalarının yaygınlaştırıldığı radikal demokrasi, savunulan demokrasi anlayışıdır (HDP Parti Programı). CHS'ye yönelik tutumuna bakılırsa; HDP hükümet sistemi tartışmalarının siyasal alanda merkezileştiği 2015 yılındaki seçim beyannamesinde *"açık bir biçimde karşı olduğu Başkanlık Sistemi'nin anayasa değişikliklerinin temel koşulu haline getirilmesini kabul etmeyecek, başkanlık sistemine geçit vermeyecek"* ifadesiyle yeni hükümet sistemini aşikâr bir şekilde reddetmiştir (HDP Seçim Beyannamesi, 2015: 6). 16 Nisan Referandumuyla kabul edilen yeni sistemi tanımlarken HDP, tek adam rejimi ve otoriter rejim olarak tanımlamaktadır. Yeni sistemin bireysel ve grup özgürlüklerini, insan haklarını, kuvvetler ayrılığını ve çoğulculuğu kısıtladığı inancıyla HDP, tekrardan *"demokratik anayasanın"* oluşturması anlayışına sahiptir (HDP Seçim Beyannamesi, 2018: 5-6). Parti'nin resmi metinleri incelendiğinde *"tek adam rejimi"* ifadesinin sıklıkla kullanılması, HDP'nin yeni hükümet sistemini bu söylem üzerinden eleştirdiği iddiasını güçlendirmektedir. Ayrıca metinlerde ele alınan demokrasi, insan hakları, ekonomi politikaları, sosyal güvenlik vb. gibi konuların genelinde mevcut siyasal iktidarın uygulamalarını eleştiren tavrın egemen olduğu da dikkat çekicidir. Resmi metinlerin yanı sıra parti mensuplarının açıklamaları da CHS'ye yöneltilecek eleştirilerin berraklaştığı verileri oluşturmaktadır. HDP mensuplarının açıklamaları değerlendirildiğinde, CHS'nin ekonomik krizin temel nedeni, demokratik gelişmeler önündeki engel, toplumun kutuplaşmasına neden olan ve toplumsal barışı zedeleyen sıfatlarla ele alındığı görülmektedir². Dolayısıyla HDP'nin eleştirisinin üzerine inşa edildiği özellikler bakımından CHS, anti-demokratik, otoriter ve insan haklarını ihlal eden sistem olarak görülmektedir.

3.6. Türkiye İşçi Partisi

Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoda iki milletvekili bulunmaktadır. Dolayısıyla Parti'nin CHS'ye yönelik görüşleri de araştırma kapsamına alınmalıdır. Türkiye İşçi Partisi'nin parti programında başkanlık sistemi ya da CHS'ye yönelik herhangi bir ifade yer almamaktadır. Ancak 2018'de seçim beyannamesinde TİP, yeni sisteme tabiri caizse oldukça sert eleştiriler getirmiştir. Parti'ye

² Bu açıklamalara örnek olarak şu kaynaklara ulaşılabilir: NTV, *"HDP'den Cumhurbaşkanlığı sistemi eleştirisi"*, 09.07.2019, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/hdpden-cumhurbaskanligi-sistemi-elestirisi,73xRPad3V0m9zK60yxK8OA>; Evrensel.net, *"Temelli; Cumhurbaşkanlığı sistemi rehabilite edilemez"*, <https://www.evrensel.net/haber/382306/temelli-cumhurbaskanligi-sistemi-rehabilite-edilemez>.

göre 24 Haziran 2018 seçimleri ki bu seçim CHS'nin tam olarak yürürlüğe gireceği seçimdir, Türkiye'de faşizmin kurumsallaşmasından başka bir şey değildir. TİP'in anlayışında yeni sistemler beraber Türkiye, tek adam rejiminin etkisi altına alınacaktır (TİP Seçim Beyannamesi, 2018). Ayrıca Parti'nin resmi sitesinde de CHS, "saray rejimi" ve "saray düzeni" olarak tanımlanmıştır³. Bu verilere bütüncül bir perspektifle bakılırsa, TİP'in yeni sistemi çoğu yönüyle tenkit ettiği anlaşılabılır.

3.7. Demokrat Parti

Her ne kadar 1940'ların ortalarında kurulan Celal Bayar'ın Demokrat Parti'sine söylem ve ideoloji olarak dayansa da 2000'lerin Demokrat Parti'si, Doğru Yol Parti'sinden dönüşerek 2007'de kurulmuştur. 2009'da da Anavatan Partisi ile bütünleşmiştir. 2018 yılında da CHP ve İYİ Parti'nin oluşturduğu Millet İttifakıyla seçimler katılmış ve bir milletvekiliyle parlamentoya girmiştir. Hükümet sistemlerine yönelik yaklaşımında, sivil anayasa ve demokratik çağdaş yaşam söylemiyle hazırladığı 2007 seçim beyannamesinde Demokrat Parti, kuvvetler ayrılığı ilkesini demokrasilerin olmazsa olmaz ilkesi olarak tanımlamıştır (Demokrat Parti Seçim Beyannamesi, 2007: 7). Demokratik yönetimlerde de devlet organlarının tümünün doğrudan halk tarafından seçilmesi gerekliliğine değinen Demokrat Parti, holistik açıdan olmasa da başkanlık sisteminin bir takım özelliklerini benimsemektedir (Demokrat Parti Programı: 9). Ancak partinin yukarıda tarif edilen anlayışının kurulduğu yıllarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Nitekim 2015 yılı seçim beyannamesinde, cumhurbaşkanının parlamento tarafından seçilmesini destekleyen Demokrat Parti, parlamenter sistemin hükümet sistemleri arasında Türkiye'ye en uygun hükümet biçimi olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Cumhurbaşkanının üst düzey bürokratları atama yetkisinin sınırlandırılmasını da savunmaktadır (Demokrat Parti Seçim Beyannamesi, 2015: 27). Öte yandan, Türkiye'de siyasi partilerin seçim ittifakı yaparak girdiği 24 Haziran 2018 seçimlerinde Demokrat Parti, CHP ve İYİ Parti'nin yer aldığı Millet İttifakı'nı desteklemiştir. Yeni sistemin eleştirisi üzerinden uzlaşan Millet İttifakı, Demokrat Parti'nin de yaklaşımını ifade edebilir. Demokrat Parti lideri Gültekin Uysal da yeni sistemi, sınırsız yetki-sıfır denetim rejimi olarak tanımlarken, sistemin tek adamın nüfuzunda olduğunu dile getirmiştir (Sputnik Türkiye, 2019). Dolayısıyla Demokrat Parti'nin yeni sisteme yönelik yaklaşımının partinin kuruluşundan beri farklılaştığı görülmektedir. Giderek parlamenter demokrasi taraftarı halini alan bu tutumun, CHS'nin halkın doğrudan seçtiği cumhurbaşkanı ve güçlü yürütme gibi niteliklerine muhalefet oluşturduğu söylenebilir. Tek adam rejimi, denetlemeyen idare ve aşırı yetkili cumhurbaşkanı, Demokrat Parti'nin eleştirisinin söylemlerini oluşturmaktadır.

3.8. Büyük Birlik Partisi

Ülkücü Hareket olarak bilinen Türk siyasal hayatının milliyetçi kanadının 1980 sonrasında önemli iç çekişmelere sahne olması, fikirsel farklılıklar ve siyasal yöntemdeki ayrışma 1990'lı yıllarda devam etmiş ve 1993'te Muhsin Yazıcıoğlu liderliğinde BBP kurulmuştur (Bayraktar, 2015: 38). 2018 genel seçimlerine AK Parti ve MHP ile kurduğu Cumhur İttifakı'yla giren BBP, aynı zamanda parti lideri olan Mustafa Destici'nin milletvekili olmasıyla parlamentoya girmiştir.

Parti'nin yeni hükümet sistemi hakkındaki düşüncesinin genel manasıyla sistemi onaylayan yönelimde olduğu belirtilebilir. Seçim döneminde yayınladığı kitapçıkta da BBP, kurucu lideri Muhsin Yazıcıoğlu'nun da başkanlık sistemini desteklediğini belirterek, bu yöndeki tutumunu devam ettireceğini beyan etmiştir (BBP, 2018). Ek olarak Mustafa Destici'nin de açıklamaları, CHS'yi destekler içeriğe sahiptir⁴. Dolayısıyla BBP'nin CHS eleştirisine rastlanılmamaktadır.

³ TİP Resmi Web Sitesi'nde "Bayram Günleri Yakındır: Saray düzenine son vereceğiz!", isimli yazıya bkz. <http://tip.org.tr/2019/04/23/bayram-gunleri-yakindir-saray-duzenine-son-verecegiz/>.

⁴ Mustafa Destici'nin ifadeleri için bkz. "BBP Genel Başkanı Destici: Eski sisteme dönmemiz mümkün değil", <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bbp-genel-baskani-destici-eski-sisteme-geri-donmemiz-mumkun-degil/1522164>.

SONUÇ

Hükümet sistemi, devlet yönetimi noktasında oldukça önem arz eden bir husustur. Bu niteliğiyle de sürekli siyasal gündemin içinde kendisine yer bulmaktadır. Türkiye’de de Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren hükümet sistemi tartışmaları, siyasal ve toplumsal aktörler tarafından ele alınmaktadır. Türkiye’de özellikle son otuz yılın başlıca siyasal gündemi olan başkanlık sistemi meselesi, günümüz şartlarında hala popülerliğini yitirmemiştir. Son olarak 2017 yılındaki referandumla kabul edilen ve 2018’de yürürlüğe giren CHS, Türkiye’de uzun bir dönem siyasal partilerin ajandasında yer almıştır. Partiler, avantajlı ya da dezavantajlı yönleriyle bu sistemi, siyasal söylem ve pratiklerinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de CHP, MHP, İYİ Parti, Saadet Partisi, HDP, Demokrat Parti ve BBP özelinde muhalefet partilerinin CHS’ye eleştirilerini inceleyen bu çalışma, öncelikle Türkiye’deki hükümet sistemi gelişmelerine yer vermiş, sonrasında da seçilen partileri resmi metinleri ve parti mensuplarının söylemleri etrafında incelemiştir.

İncelemenin sonucunda, parlamentoda temsilcisi bulunan muhalefet partilerinin sayıca çoğunluğunun CHS’yi Türkiye’ye uyumlu bir hükümet sistemi olarak değerlendirmede sonucuna varılmıştır. Partilerin genel kanısı da hükümet sistemleri arasından parlamenter sisteme dönüş önerisinde kendini belli etmektedir. CHS’ye yöneltilen eleştirilerde kullanılan siyasal söylem bağlamında da partilerce benimsenmiş benzerlikler bulunmaktadır. Zira muhalefet partileri, tek adam rejimi doğurduğu, kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal ettiği, taraflı cumhurbaşkanına izin verdiği, “aşırı” yetkili idareyi kurumsallaştırdığı, ekonomik ve siyasal krizlere neden olduğu gibi gerekçelerle CHS’yi eleştirmişlerdir. Muhalefet partilerinin geliştirdiği tutumların ideolojik kaynakları, partilerin geçmişte de başkanlık sistemi tartışmalarına getirdiği yorumlarla ilişkilendirilebilir. Ancak, günümüz siyasal ortamında partilerin oluşturduğu ittifakların da bu tutumların neden ve sonucu olduğu ifade edilebilir.

CHP’nin yeni hükümet sistemi eleştirisinin, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlali, cumhurbaşkanının tarafsızlığını kaybetmesi, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının sona ermesi ve yürütmenin denetlenememesi söylemleri üzerine inşa ettiği görülmektedir. Buna karşılık, MHP’nin herhangi bir eleştiri yöneltmediği ve yeni hükümet sistemini desteklediği sonucuna varılmıştır. İYİ Parti’nin ise CHS’yi özellikle tek adam rejimi yarattığı dolayısıyla eleştirdiği ve eleştirilerin başkanlık sistemine değil özellikle CHS’ye yönelik olduğu ifade edilebilir. Saadet Partisi’nin CHS’yi denetimsiz yürütme organını doğurduğu gerekçesiyle eleştirdiği görülmektedir. CHS’nin tek başlı yürütmesinin demokratik düzenin gerektirdiğinde daha fazla yetkilerle donatıldığını belirten Saadet Partisi, belirli koşullarda yeni hükümet sisteminin devam edebileceğini de belirtmektedir. HDP’nin yaklaşımı da temelde eleştirel olmakla birlikte CHS’nin anti-demokratik sistem olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Demokrat Parti’nin de eleştirisinin diğer muhalefet partileriyle benzer söylemlere dayandığı görülürken, BBP’nin yeni sistemi desteklediği parti söylemlerinde açık şekilde belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aslan, A. (2015). Türkiye İçin Başkanlık Sistemi Demokratikleşme, İstikrar, Kurumsallaşma. *SETA Yayınları*, (122).
- Bayraktar, Ö. (2015). Lider, Teşkilat, Doktrin’in İflası: Ülkücü Harekette 1980 Sonrası Dönüşüm, Bölünme ve İç Çatışma, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(28), ss. 35-40.
- Bayram, S. (2015). *Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmaları Algılar, Argümanlar ve Tezler*, SETA Raporu, Ankara.
- Beceren, E. ve Kalağan, G. (2007). Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi; Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 163-181.

- Çekiç, M. (2016). 1982 Anayasası'nın Hükümet Sistemi Açısından Değerlendirilmesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7), 414-478.
- Çolak, Çağrı D. Ve Uzun, A. (2017). Türk Siyasal Hayatında Başkanlık Sistemini Gündeme Getiren Liderler: Türkeş, Demirel Özal ve Erdoğan. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50): 196-214.
- Efe H. ve Kotan L. M. (2015). Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları Çerçevesinde Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9): 67-94.
- Erat, V. (2015). Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 325-355.
- Fendoğlu, H. T. (2003). Parlamenterizm-Başkanlık Sistemi Tartışmaları Üzerine. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7: 1-34.
- Fendoğlu, H. T. (2012). Başkanlık Sistemi, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 39-60
- Fırat, E. (2019). Türkiye ve Dünyada Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi Türkiye'de Uygulanabilir mi? *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 1-20.
- Gönenç, L. (2011). Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmalarına Kısa Bir Bakış ve Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (Politika Notu :33)*, 1-6.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukun Genel Teorisi*, Cilt.1, Bursa. Ekin Yayınları.
- Gül, H.; Kamalak İ. ve Sallan Gül S. (2017). Amerikan Başkanlık ve Fransız Yarı-Başkanlık Sistemleri Işığında Türkiye'nin Yeni Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, *Strategic Public Management Journal*, 3, 101-120.
- Güler, T. (2018). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Kamu Yönetimine Etkileri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(39), 299-322.
- Günel, E. (2009). *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- İçener, Z. Ç. (2015). Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülahazaları. *Bilgi*, 75, 313-340.
- Karatepe, Ş. (2013). Hükümet Sistemleri ve Türkiye. *Yeni Türkiye*, 51.
- Kılınç, D. (2016). Türkiye'de Bitmeyen Tartışma: Başkanlık Sistemi Üzerine Değerlendirmeler, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1): 447-510.
- Kutlu Ö. ve Göksel Z. S. (2014). Yasama, Yürütme ve Yargı. Kutlu Ö (Ed.), *Siyaset Bilimine Giriş* (s. 211-238) içinde. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Kuzu, B. (1992). Yeni Bir Anayasaya Doğru. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47(3), 215-235.
- Kuzu, B. (2011). *Her Yönüyle Başkanlık Sistemi*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Önen, S. M. ve Salim, M. (2017). Kamu Yönetimi Reformlarında Yeni Perspektifler ve Arayışlar, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(8): 51-69.
- Parlak, B. ve Caner C. (2005). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetişel Yapılar*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Şahin, K. (2014). Türkiye'deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına Siyasal Kültür ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(3): 29-71.
- Teziç, E. (1986). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Turan, A. Menaf. (2018). Türkiye'nin Yeni Yönetim Düzeni: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(3): 42-91.
- Turhan, M. (1995). Parlamenter Sistem mi, Yoksa Başkanlık Sistemi mi? *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 19(179): 78-82.
- Yıldız, A. (2015). Başkanlık Sistemi ve Türkiye. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1): 1-14.
- Zürcher, Erik J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gazeteler ve İnternet Kaynakları**
- 1921 Anayasası, *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*, ([https:// www.tbmm .gov.tr/anayasa /anayasa 21.htm](https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa21.htm)).

- Büyük Birlik Partisi (BBP). (2018). *Türkiye’de Birlik Vakti*, <https://www.bbp.org.tr/files/1b640c55-2221-40cb-a80d-2ec978bc5a50.pdf>.
- Birgün. (2019). “Ne Eski Sistem Ne De Revizyon”, 06.07.2019, <https://www.birgun.net/haber/ne-eski-sistem-ne-de-revizyon-260926>.
- Cumhuriyet. (2019). “Saadet Partisi’nde seçim barajı ve Cumhurbaşkanlığı sistemi açıklaması”, <http://www.Cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/1471154/Saadet-Partisinde-secim-baraji-ve-Cumhurbaskanligi-sistemi-aciklamasi.html>.
- Cumhuriyet Halk Partisi (CHP). (2011). *Seçim Bildirgesi: Özgürlüğün ve Umudun Ülkesi Herkesin Türkiye’si*, <https://chp.azureedge.net/2a443c86b19546e7b44a41bd05750242.pdf>.
- CHP Seçim Bildirgesi. (2015). *Önce Türkiye*, https://chp.azureedge.net/1a_d6a86388_3e456ea3eb6c84db38c771.pdf.
- CHP Seçim Bildirgesi. (2018). *Millet İçin Geliyoruz*, <http://secim.2018.chp.org.tr/files/CHP-SecimBildirgesi-2018-icerik.pdf?v=3>.
- Demokrat Parti Programı. Ankara Demokrat Parti Yayınları, <http://www.Demokratparti.org.tr/Upload/pdf/DP.Yeni.Program.pdf>.
- Demokrat Parti Seçim Beyannamesi.(2007). *Artık Demokrat Parti var. Çare var*, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/876/200706401_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Demokrat Parti Seçim Beyannamesi. (2015). *Yeni Nesli Türkiye Programı*, <file:///C:/Users/iibf/Downloads/637529130.pdf>
- Doğan Haber Ajansı. (2019). “Karamollaoğlu: Cumhurbaşkanlığı sistemi tarafsızlık kaydıyla devam edebilir”, 03.07.2019, <https://www.dha.com.tr/son-dakika/karamollaoğlu-cumhurbaskanligi-sistemi-tarafsizlik-kaydiyla-devam-edebilir/haber-1675030>.
- Haberler.com. (2019). “Kılıçdaroğlu: “Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Fiilen Ortadan Kalkmıştır”, 23.04.2019, <https://www.haberler.com/kilicdaroglu-kuvvetler-ayriligi-ilkesi-fiilen-11979583-haberi/>.
- HDP Parti Programı. <https://www.hdp.org.tr/parti/parti-programi/8>.
- HDP Seçim Beyannamesi. (2015). “Büyük İnsanlık” <https://www.hdp.org.tr/imaj/files/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%20Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf>.
- HDP Seçim Beyannamesi. (2018). https://bianet.org/system/uploads/attachments/000/002/124/original/HDP_Se%C3%A7im_Bildirgesi.pdf?1526306774.
- Hürriyet. (1998). “Ecevit: Başkanlık Sistemi Kurulamaz”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ecevit-baskanlik-sistemi-kurulamaz-39019886>.
- Hürriyet. (2003). *Erdoğan: Başkanlık sistemi benim arzumdur*, 20.04.2003, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-baskanlik-sistemi-benim-arzumdur-141506>.
- Hürriyet. (2017). “Karamollaoğlu’ndan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Eleştirisi”, 19.02.2017, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/karamollaoğlundan-cumhurbaskanligi-hukum-et-sistemi-elestirisi-40370372>.
- İnternethaber. (2019). “İYİ Parti’den sistem eleştirisi! Bir an önce...”, 27.06.2019, <https://www.internethaber.com/iyi-partiden-sistem-elestirisi-bir-an-once-2032060h.htm>
- İYİ Parti Programı. https://iyiparti.org.tr/Assets/pdf/iyi_parti_programi.pdf.
- İYİ Parti Seçim Beyannamesi. (2018). “Milletimizle Sözleşme”, https://iyiparti.org.tr/assets/pdf/secim_beyani.pdf.
- Milliyet. (2016). “CHP’nin Başkanlık Raporu: Cumhurbaşkanını Halk Seçmesin”, <http://www.milliyet.com.tr/siyaset/chpnin-baskanlik-raporu-cumhurbaskanini-halk-secmesin-2256304>.
- Saadet Partisi Seçim Beyannamesi. (2018). “Türkiye Vizyonu”, <https://saadet.org.tr/wp->

- <content/uploads/2018/12/1528900020beianname.pdf> .
- Sözcü. (2017). "Karamollaoğlu'ndan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Eleştirisi", <https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/karamollaoğlundan-cumhurbaskanligi-hukumet-sistemi-e-les-tir-isi-1687609/> .
- Sözcü. (2018). "İYİ Partili Özdağ'dan Başkanlık Sistemi Eleştirisi", 25.11.2018, <https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/iyi-partili-ozdagdan-baskanlik-sistemi-elestirisi-2758682/> .
- Sputnik Türkiye. (2019). DP lideri Uysal: AKP'yi kurtaracak hiçbir demokratik formül yok, 02.10.2019, <https://tr.sputniknews.com/politika/201910021040306768-dp-lideri-uysal-akpyi-kurtaracak-hicbir-demokratik-formul-yok/> .
- TİP Seçim Beyannamesi. (2018). Söz Kardeşim, <http://tip.org.tr/2018/05/19/tip-secim-beyannamesi/> .
- Yeniçağ. (2019a). "Kılıçdaroğlu'ndan Erdoğan'a referandum çağrısı", <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kilicdaroglundan-erdogana-referandum-cagrisi-240367h.htm> .
- Yeniçağ. (2019b). "Meral Akşener'den Hükümet Sistemi Açıklaması", 22.07.2019, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/meral-aksenerden-hukumet-sistemi-aciklamasi-242830h.htm> .